

1. Předmluva

Intenzivní rozmach syntaktických studií v mnoha moderních jazycích vyvolal obdobnou aktivitu i v okruhu starších neživých jazyků, jako je latina a řečtina, a zároveň navodil myšlenku pokusit se o vzájemné srovnání gramatické skladby obou těchto jazyků. To je ovšem metodický postup, který bývá dosti zřídka uskutečňován i v rámci dvojice určitých jazyků moderních. Takovéto srovnání se dá nejlépe započít analýzou bohatě rozvrstveného prostředí větné syntaxe, a to zejména v konfrontaci větných vět finitních se sémanticky ekvivalentními vazbami „polovětnými“, tj. s konstrukcemi infinitivními, participiálními a dalšími z okruhu jmenných tvarů slovesných. Hlavním výstupem projektu obhajovaného v Grantové agentuře České republiky (GAČR) je tato pod číslem 405-05-0223 předkládaná samostatná monografie s titulem „Řecko-latinská větná syntax ve vzájemném srovnání“ o cca 250 stranách, připravená k dvojitmu využití:

a) za účelem přesnějšího formulování a lingvistického zhodnocení syntaktických zvláštností dvou starých, dávno již neživých jazyků, starověké řečtiny a latiny, ale vykazujících přitom mimořádně bohatou jazykovou dokumentaci, dovolující všestranné srovnávání jazykových jevů nejen mezi oběma těmito jazyky navzájem, nýbrž porůznu i s mnohými současnými evropskými jazyky, zejména s jazyky románskými, ale i s angličtinou a němčinou, novou řečtinou a v neposlední řadě rovněž i s češtinou a ruštinou;

b) k prohloubení a důkladnějšímu propracování současné didaktické metodiky při vysokoškolské (event. i středoškolské) výuce obou zmíněných antických jazyků na pozadí vybraných živých jazyků.

Druhá polovina 20. století byla zlatým obdobím pro možnosti prohloubení metodologického uplatňování moderní jazykové syntaxe v evropské, a zejména americké lingvistice. Její tradiční metodologické přístupy se do té doby víceméně vyčerpaly a po druhé světové válce se na celém světě začínají rozvíjet tendence směřující k novým syntaktickým postupům. Z těchto nových metod se mnohé dostávají poměrně brzy i do oblasti klasické filologie, tj. studia antických jazyků latiny a řečtiny. Sluší tu připomenout např. podnětné syntaktické přístupy Američana N. Chomského, teorii dependenční syntaxe Francouze L. Tesnière (a pro latinu u H. Happa), textovou lingvistiku v díle W. Dresslera, nebo dále nové syntaktické pohledy Holanďanů latinisty H. Pinkstera a grecisty A. Rijksbarona či G. Wakkerové nebo M. Bolkesteinové i dalších členů holandské školy, moderní latinistické syntaktické přístupy Itala G. Calboliho, modalitní syntaktickou analýzu Angličana F. R. Palmera nebo sociolingvistické úvahy R. Wrighta, stejně jako nejnověji různé syntaktické teorie tzv. gramatikalizace (J. Bybeeová, S. Fleischmanová, M. Haspelmath aj.) — a v neposlední řadě i výsledky dvou českých syntaktických škol pražských, F. Daneše a F. Sgalla, a brněnské školy J. Bauera, M. Grepla a P. Karlíka (resp. J. Firbase), které vedly na univerzitách v Praze a v Brně zhruba od konce 60. let 20. století k značnému rozvoji inten-

živního zájmu o jazykovou syntax nejen v bohemistice a slavistice, nýbrž i v celé řadě dalších jazykových oblastí, mimo jiné i v klasické filologii.

V obou klasických jazycích, latině i staré řečtině, vedly tyto tendence v odborné literatuře různých evropských národů k vzniku rozsáhlých i méně rozsáhlých vědeckých syntaxí latiny a staré řečtiny, podobně jak se to v posledních desetiletích dalo i v lingvistické produkci věnované syntaktické analýze moderních živých jazyků. Ale jen poměrně zřídka, a to zejména spíše z praktických důvodů, vznikaly tu práce zaměřené na soustavné komplexní syntaktické srovnávání dvou nebo více jazyků mezi sebou, tj. v našem případě věnované srovnávací skladbě řecko-latinské. Takovéto syntaktické projekty zůstaly prozatím soustředěny hlavně do praktického okruhu vysokoškolské, nebo častěji středoškolské didaktiky.

V oblasti klasických jazyků se stala prvním pokusem o komplexnější řecko-latinskou syntaktickou komparaci kvalitní didaktická příručka Ferdinanda Sommera, významného profesora klasické filologie a srovnávací jazykovědy na univerzitě v Mnichově, která vyšla v r. 1921 pod názvem „Die vergleichende Syntax der Schulsprachen“ a jež obsahovala na zhruba 120 stranách textu soubor kapitol, v nichž jsou postupně navzájem srovnávány vybrané syntaktické jevy z pěti jazyků, jež byly tehdy pěstovány na německých středních školách, a byly tedy pokládány tedy „za školské“, totiž ze staré řečtiny, latiny, němčiny, francouzštiny a angličtiny. Sommerova práce přitom zasahovala celou oblast syntaxe, nikoli pouze skladbu větnou a souvětňnou. Z konce 20. let pak pochází proslulá práce Jakoba Wackernagela „Vorlesungen über Syntax mit besonderer Berücksichtigung von Griechisch, Latein und Deutsch“ (I 1920, a zvl. I–II Basel 1926 až 1928²), opět v podstatě s vybranými kapitolami o problémech pojících se k různým oblastem celého komplexu řecké, latinské a německé syntaxe.

Z doby těsně před 2. světovou válkou i z prvních desetiletí po jejím skončení nejsou další publikace obdobného typu u nás známy. Teprve od 80. let 20. století se začaly znovu objevovat v některých zemích Evropské unie podobné novější, především však opět většinou hlavně prakticky orientované učebnice latiny, nebo spíše primárně řečtiny, psané s více či méně akcentovaným srovnávacím zřetelem k funkčně podloženému probírání školské latinsko-řecké syntaxe.

Takovéto práce bývají v poslední době publikovány hlavně v Itálii, což dobře obráží tamní vstřícnou ediční politiku vůči vydávání středoškolských a vysokoškolských učebnic a příruček, která dovoluje uveřejňovat samostatné učebnice prakticky v každém regionu. Vzhledem k velkému počtu klasických „lyceí“ ve všech italských kulturních i politicko-ekonomických centrech; např. v Římě je údajně tč. 31 pětiletých klasických lyceí („liceo classico“) s poměrně intenzivní výukou klasických jazyků a s důslednou návazností řečtiny na latinu, doprovázenou různými pokusy spojovat látku z jednotlivých obdobných kapitol řecké i latinské gramatiky mezi sebou navzájem. Tyto práce, přesněji řečeno učebnice, mají tedy většinou převážně praktické didaktické využití, neboť školská praxe je schopna často sama objevit různé na první pohled netušené jazykové

souvislosti a nezdídky přitom odhalit zcela nové zajímavé didaktické možnosti. Oblast syntaxe je v tomto směru obzvláště hodna pozornosti, neboť třebaže různé možnosti pro srovnávání řečtiny s latinou nebývají zejména při středoškolské výuce vždy hned na první pohled patrné, ukazují se o to zajímavější a překvapivější v delším časovém průběhu.

Zmíňme se na tomto místě především o následující čtveřici italských učebnic z poslední doby, jako jsou tyto práce: G. Silvestro, *Atene e Roma*, Napoli 1988, 1992; A. Cardinale – A. Guasta, *Sintassi greca, confronti con il latino*, Napoli 1991; E. Renna, *Grecia capta, Sintassi comparata greco-latina*, Napoli 2000; N. Basile, *Sintassi storica del greco antico*, Bari 2001². Zatímco prvé tři tituly — i při svých mnoha cenných, komparačně pozoruhodných syntaktických pozorováních — plní hlavně praktické výukové cíle, je „Řecká historická syntax“ od N. Basila vědeckou prací značně vysoké úrovně, zejména pro svůj bohatý dokladový materiál, ale rovněž pro svoje stručné přehledy řecko-latinských syntaktických paralel, umístované do závěru jednotlivých kapitol — třebaže nikoli vždy ve stejně rozsáhlé míře.

Zatím je tomu opravdu tak, že komplexní, soustavná, vědecky orientovaná komparace řecké a latinské větné syntaxe ještě neexistuje. Porůznu se ovšem objevují pokusy o jednotlivá dílčí srovnání obdobných syntaktických řecko-latinských jevů. V tom směru vykonala v české klasické filologii velmi mnoho zejména H. Kurzová v celé řadě svých časopiseckých článků, příp. i v některých v kapitolách svých monografií; nejnověji pak věnovala pozornost těmto otázkám D. Muchnová ve své *Syntaxi klasické řečtiny* (2004) i v několika dalších statích, a rovněž B. Krylová v Praze a P. Peňáz v Brně (ten v několika člancích věnovaných tzv. větné modalitě, zejména deontické). Obdobný, více či méně dílčí, zájem o takováto srovnání se pochopitelně projevoval i ve studiích celé řady cizích badatelů; z nedávné doby stojí za zmínku především pozoruhodná stať R. Colemana „Greek Influence on Latin Syntax“, *Transactions of the Philological Society*, No. 100, 1985, 101–156.

Za těchto okolností, kdy se ukazuje, že klasická filologie zatím opravdu postrádá komplexní zhodnocení srovnávacího pohledu na oblast větné syntaxe současně jak v řečtině, tak i v latině, zrodila se před časem v Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně myšlenka pokusit se o vědecky fundovanou řecko-latinskou srovnávací syntax. Konkrétně šlo o to podrobit v obou jazycích vzájemnému srovnání jednak okruh vedlejších vět obsahových (deklarativních, volitivních i tázacích), jednak i okruh vět příslovecných (zejména účelových, účinkových, příčinných, časových, podmínkových, přípustkových a srovnávacích) a konečně i vedlejších vět vztahných — a to všechno v co nejtěsnější konfrontaci s eventuálními konkurenčními vazbami polovětnými, především infinitivními a participiálními (ale — s ohledem hlavně na latinu — i s vazbami gerundijně-gerundivními a supinovými).

Plánovaný postup při tomto projektu současně zahrnoval zvládnutí všech prekvizit nutných pro zdárnou vzájemnou syntaktickou analýzu obou zkouma-

ných klasických jazyků a zároveň všeho potřebného pro stanovení co nejefektivnější míry ve vzájemném propojování poznatků z řecké a latinské syntaxe (hlavně na pozadí obecně známější syntaxe latinské), a přitom i s dostačujícím zřením k jazyku mateřskému a ve vhodné míře také k hlavním současným jazykům evropským. Brněnský kolektiv účastníci se projektu má v tomto směru určité metodologické zkušenosti ze své předchozí výukové i publikační činnosti v oboru latinské i řecké syntaxe, postupně inovované již od 70. let 20. století, odkdy na této problematice spolupracoval a dodnes spolupracuje zejména s brněnskými bohemisty, slavisty, germanisty a anglisty. Své didaktické zkušenosti si poté prohloubil hlavně od znovuzavedení staré řečtiny do středoškolské výuky v r. 1995 (v Brně je toho času jediné státní klasické gymnázium v České republice).

Didaktickou stránkou vzájemného propojování řecké a latinské gramatiky se tento kolektiv rovněž důkladně zabýval od r. 2002 v rámci inovace bakalářského a magisterského studia latiny a řečtiny, realizované v Ústavě klasických studií FFMU při řešení několika předchozích projektů Fondu rozvoje vysokých škol MŠMT i několika předchozích grantů GAČRu (zejména při práci na grantovém úkolu GA 405-02-0056 z let 2002-2004 „Klasifikace starořeckých dialektů na začátku 3. milénia“). Cenné zkušenosti nabytí zmíněný brněnský ústav i ve spolupráci na evropském projektu EWHUM „European Humanismus in the World“ (COMENIUS 3), kterého se za Masarykovou univerzitu účastnili dva pracovníci Ústavu klasických studií a prof. Bartoněk měl v jeho rámci příležitost navázat konkrétní pracovní kontakty s několika italskými klasickými lycei (Řím, Milano, Neapol, Altamura, Reggio di Calabria, Chieti, Benátky) s cílem prohloubit koordinaci výukového procesu v oblasti latinské a řecké syntaxe a získat v této problematice další cenné zkušenosti.

Již samotná praktická výuka středoškolské a vysokoškolské syntaxe před nás totiž staví velmi často na jedné straně rozmanité vzájemné *paralely* mezi latinou a řečtinou, které nezřídka oba tyto jazyky navzájem spojují proti většině jazyků moderních (např. potencialitu jako zvláštní kategorii ve větách podmínkových), ale snad ještě daleko častěji více než paralely vystupují tu na druhé straně před námi při vzájemném srovnání jevů řecké a latinské syntaxe rovněž výrazné *rozdíly*.

Ty byly učitelům klasických jazyků z jejich učitelské praxe dávno dobře známy jako víceméně navzájem izolované syntaktické jevy, ale dodnes nás vždy nejednou překvapí — při vědomé konfrontaci s latinou — svou nečekanou a často obtížně vysvětlitelnou odchylností.

Tato odchylnost je nadto dosti často korunována závěrem, že moderní jazyky (a to nejen jazyky románské) navazují nezřídka hlavně (ale ne vždy) na latinu, zatímco jev řecký je nám Čechům najednou blízký tím, že jej nacházíme i v našem vlastním jazyce (platí to zejména o jevech vidových nebo o pádovém systému). Ale někdy zase zcela naopak jev, který se v latině časem prosadil, nakonec neobstojí v románských jazycích a časem tu více či méně zmizí z užívání (gerundium, gerundivum, supinum, vazba akuzativu s infinitivem anebo kompli-

kovaná latinská nepřímá souvětňná závislost). K nečekaným změnám ovšem občas dochází i ve vývoji řečtiny, a to do té míry důkladně, že v ní v byzantském období dokonce zmizel — v rámci vzájemného působení tzv. „balkánského svazu“ — celý infinitiv jako slovesná kategorie.

Jiný případ téhož druhu reprezentují jevy, které se zdají být jak v latině, tak i v řečtině zděděny z indoevropského prajazyka, například tzv. absolutní particiální vazba, jež v řečtině vyústila v genitiv absolutní (nebo marginálně i v akuzativ absolutní) a v latině se vyvinula ve vazbu ablativu absolutního; obě konstrukce nakonec rovněž zmizely z užívání, anebo aspoň svoje užití v průběhu věků výrazně omezily.

Podobně se i zděděná indoevropská vazba akuzativu s infinitivem po slovesech *dicendi* nejprve v latině konstituuje od 3. stol. př. Kr. ve vazbu v podstatě závaznou, prakticky nepřipouštějící ve spisovné latině po celou řadu staletí (od Plauta po Tertulliana) pohodlnou náhradu prostřednictvím vedlejší obsahové věty s *quod*, zatímco naopak v řečtině lze touž vazbu akuzativu s infinitivem, doloženou již v mykénštině, volně nahrazovat obsahovou větou s ὅτι nebo ὡς přinejmenším již od konce doby archaické. Časem se však v obou jazycích uvedená infinitivní vazba úplně vytratila z užívání.

A to zde nemluvíme o jasných rozdílech mezi latinou a řečtinou na první pohled zřetelných, jako je skutečnost, že se v řečtině vyvinul člen určitý, zatímco v latině nikoli; to vedlo v řečtině časem k některým důležitým důsledkům, zejména k vzniku substantivizovaného infinitivu se členem, výborně se hodícího k snadnému vytváření velmi dobře skloňovatelné řecké verze podstatného jména slovesného. Naproti tomu si latina způsobem podstatně složitějším — a v podstatě nikdy zcela nedokončeným — vytvářela u každého slovesa jmennou trojici gerundium — infinitiv (jako nominativní a nepředložkovou akuzativní paralelu ke gerundiu) — gerundivum (jako slovesné adjektivum, jež se u sloves přechodných uplatňovalo i v podobě složitých náhradních osobních gerundivně-gerundivních vazeb).

Zbytky gerundia do románských jazyků se zachovaly pouze troskovitě, často v opisných slovesných konstrukcích (viz str. 155). Jiné „výpadky“ (či „absence“) v latině nejsou tak na první pohled zřejmé, ale místy mají dalekosáhlé důsledky: např. absence latinského ekvivalentu českých epistémicky modálních výrazů „snad“, „možná“, „asi“ (míněno „asi“ v nekvantitativním smyslu), anglického „perhaps“, německého „wohl“, francouzského „peut-être“, italského „forse“ ve větách jako „otec asi nepřijde“. Takový význam musí potom latina explicitně vyjadřovat u různých stupňů jistoty a nejistoty rozmanitými „oklikami“, jako např. *patrem non venturum esse puto* „myslím, že otec nepřijde“.

Těmito a podobnými konfrontačními způsoby jsme v nedávné minulosti začali hledat cestu k lepšímu poznání řecké a latinské větné syntaxe a propracovávat myšlenku vzájemného syntaktického srovnávání řečtiny a latiny, kterou jsme před čtyřmi roky vtělili do žádosti o udělení grantu GAČRu, v jehož rámci jsme zamýšleli učinit první soustavnější pokus o vědecké řešení uvedeného pro-

blému – při jeho nepochybné důležitosti i pro metodologii výuky obou klasických jazyků, a možná i některých dalších neživých jazyků zejména indoevropské jazykové rodiny. Tato orientace stála pak v lingvistické sekci brněnského Ústavu klasických studií v roce 2006 i u zrodu návrhu na udělení výzkumného záměru o starých jazycích ze strany MŠMT. Návrh byl přijat a od 1. 1. 2007 je tento ústav základem „Centra pro interdisciplinární výzkum starých indoevropských jazyků a starších fází jazyků moderních“ na FFMU (MSM 0021622435) a zaštiťuje odbornou spolupráci klasických filologů, indoevropeistů, bohemistů, slavistů, romanistů, germanistů a anglistů na Filozofické fakultě MU v Brně.